

TÜRKÜL

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 32, ISSN: 2147-8872

TÜRKÜL Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 11.02.2023

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 15.03.2023

Sayfa / Page: 78-99

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

 Dr. Güven ŞAHİN

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

guven.sahin@ogr.iu.edu.tr

TÜRKİYE ETNOBOTANİĞİ İÇİNDE HEM AZALAN HEM DE MARKALAŞMA YOLUNDA BİR ÜRÜN: SÜPÜRGE

Öz

Türkiye, zengin coğrafi çeşitliliği sayesinde bir o kadar da zengin bir etnobotanik değere sahiptir. Örücülük işleri de etnobotanik ürünler içerisinde akla gelen ilk zanaat ürünlerini teşkil etmektedir. Türkiye’de bu alanda sepetçilik başta olmak üzere hasır örücülüğü, urgancılık gibi bitkisel ürünlerle yapılan zanaat faaliyetlerinde kayda değer bilgi birikimi mevcuttur. Bu grupta yer alan süpürgeler de çeşitli bitkisel malzemelerle ortaya konan bir temizlik gereci ve de süs eşyasıdır. Çalışma konumuz olan tel/yassı süpürgeler, Türkiye’de de yetiştiriciliği yapılan süpürgeotundan (*Sorghum bicolor*) elde edilmektedir. Geçmişte çok daha geniş bir ekiliş alanı olan süpürgeotu, günümüzde Balıkesir, Sakarya, Edirne ve lokal ölçekte birkaç ilde daha yetiştirilmektedir. Öte yandan konunun zanaat boyutu sınırlı bile olsa pek çok ilde yapılmaktadır. Süpürgeotu yetiştiriciliğindeki gerileme ise ihtiyacın ithalat yoluyla karşılanması sonucunu doğurmuştur. Türkiye’de süpürgeciğin hem zirai, hem zanaat hem de folklorik açıdan ele alındığı bu çalışma kapsamında Edirne ve Sakarya’da saha çalışmaları yapılmıştır. Türkiye’nin süpürgeotu borsası bulunan bu iki ilinde aynı zamanda hala kayda değer ölçüde süpürge üretimi devam etmektedir. Elektrik süpürgesinin yaygınlaşması, plastik malzemeyle yapılan süpürgeler araştırma özümüz yassı süpürgelerin gerilemesindeki en büyük faktör olmuştur. Yıldan yıla gerileyen süpürgeotu yetiştiriciliği ve süpürge imalatı, bu defa folklorik birer sembol olarak kullanılan süs süpürgelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylelikle süpürgelerin bir temizlik malzemesi olması

misyonuna süs eşyası olma özelliği de eklenmiştir. Son yıllarda Sakarya başta olmak üzere geleneksel süpürge imalatçısı illerde bu ürünün yeniden öne çıkartılmasına gayret gösterilmektedir. Bu kapsamda yerel yönetimlerle işbirliğine gidilmiş, kalkınma ajanslarıyla çeşitli projeler gündeme taşınmış ve de en önemlisi coğrafi işaret ile ürünlerin korunmasına ve pazar gücünün artırılmasına çalışılmıştır. Nihayetinde de ilk olarak 2018’de “Sakarya Süpürgesi” coğrafi işaret kapsamına alınmış, Edirne süpürgesi için de girişimlerde bulunulmuştur. Fakat coğrafi işaret kapsamındaki bir ürünün ciddi ölçüde ithalat yoluyla sağlanan hammaddelerle ortaya konması, coğrafi işaret bünyesinde istenmeyen bir durumdur. Sonuç olarak da Türkiye’de süpürgecilğin sektörel bir yapıya kavuşturulması, konunun ziraat, zanaat ve ticari boyutuyla planlanması gerekmektedir. Ayrıca süpürgecinin bir diğer özelliği olan çevreci bir ürün olması da üzerinde durulması gereken bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Süpürge, süpürgeotu, *Sorghum bicolor*, etnobotanik, Edirne, Sakarya, Kültür Coğrafyası.

A PRODUCT IN TÜRKİYE’S ETHNOBOTANY THAT IS BOTH DECREASING AND ON THE WAY OF BRANDING: BROOM

Abstract

Türkiye has such a rich ethnobotanical value thanks to its rich geographical diversity. Knitting works, on the other hand, constitute the first craft products that come to mind among ethnobotanical products. In Türkiye, a significant accumulation of knowledge in craft activities made with herbal products such as basketry in particular, wicker knitting and rope making is available. Brooms in this group, on the other hand, are cleaning tools and ornaments made with various herbal materials. Straw brooms, which are the subject of our study, are obtained from heather (*Sorghum bicolor*), which is also grown in Türkiye. In the past, heather, which had a much larger cultivation area, is now grown in Balıkesir, Sakarya, Edirne and a few other provinces on a local scale. On the other hand, even if the craft size of the subject is limited, it is done in many provinces. The regression in broom cultivation resulted in meeting the need through imports. Field studies were carried out in Edirne and Sakarya within the scope of this study, in which broom-making in Türkiye is discussed in terms of both agriculture and craft, as well as folklore. A significant amount of broom production still continues in these two provinces of Türkiye, where the heather exchanges are located. The widespread use of vacuum cleaners and brooms made with plastic materials have been the biggest factor in the decline of straw brooms which is our research subject. The cultivation of heather and the manufacture of brooms, which declined from year to year, led to the emergence of ornamental brooms used as a folkloric symbol this time. Thus, the feature of being an ornament has been added to the mission of brooms to be a cleaning material. In recent years, efforts have been made to bring this product to the fore again in the provinces that produce traditional brooms, especially in

Sakarya. In this context, cooperation was made with local governments, various projects were brought to the agenda with development agencies, and most importantly, efforts were made to protect products and increase market power with geographical indications. In the end, for the first time in 2018, “Sakarya Broom” was included in the geographical indication, and attempts were made for Edirne Broom too. However, it is an undesirable situation within the scope of geographical indication that a product within the scope of geographical indication is presented with raw materials obtained through imports to a significant extent. As a result, it is necessary to provide a sectoral structure for the broom business in Türkiye and to plan the subject with agriculture, craft and commercial aspects. In addition, being an environmentally friendly product of broom is another issue that is needed to be considered.

Keywords: Broom, broomcorn – sorghum, *Sorghum bicolor*, ethnobotany, Edirne, Sakarya, Cultural Geography.

Giriş

Modern insan var olduğundan beri çevresindeki doğal lifleri kullanarak pek çok avadanlık ürünü ortaya koymuştur. Doğadan hazır toplanarak veya kültüre alınmış bitkilerin muhtelif bölümleri, yapılacak ürünün özelliğine göre hazırlandıktan sonra gerçekleşen örme ve değerlendirme işlemine bitkisel örücülük denmektedir (Arlı ve Ölmez, 1997: 90; Çelik, 2015: 1744). Üretilen ürüne göre başlı başına bir iş kolu haline gelmiş olan örücülük kapsamında süpürgecilik, sepetçilik ve hasırcılık sayılabilmektedir. Örücülük dahilinde otsu (Hasır, saz, kamış gibi) ve odunsu lifler (Kestane, söğüt gibi) yanı sıra diğer bazı tarım ürünlerinin artıkları (Mısır kavuzu, tahıl sapları gibi) kullanılarak elde edilen malzemeler faaliyetin hammaddesini oluştururlar. Söz konusu bu bitkisel malzemeler kültüre alınmış olabildiği gibi (Süpürgeotu gibi) doğadan hazır toplanarak da (Söğüt, kamış gibi) sağlanabilmektedir. Günümüzdeki kullanım durumu ve fonksiyonel özellikleri sebebiyle sepetler ve çalışma öznenimiz olan süpürgeler örücülük ürünleri içerisinde en popüler olanlarıdır.

Yapılan arkeolojik çalışmalarla örücülük ürünlerinin avadanlığın en eski örneklerini teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Halat, sicim, urgan başta olmak üzere bitkisel liflerden sepetler, kafesler, ağlar, süpürgeler henüz avcı – toplayıcı toplumlarında dahi ihtiyaç duyulan ürünler olmuştur. Günümüzden 12.000 yıl öncesine ait Aborijinlerin kullandıkları palmye yapraklarından örülmüş sepetler verilebilecek en eski örneklerdendir (Hebbar, 2015: 7). Amerika’da ise M.Ö. 12.000 – 10.000 yılları arasındaki dönemi kapsayan Paleoindian / Paleo-Kızılderili devrinden çok daha öncesine (M.Ö. 15.000) uzanan hasır örücülük kalıntılarına rastlanmıştır (Cajas ve Cano, 2009: 1). Daha yakın zamanda ise Yahudiye Çölü’ndeki Murabba’at Mağarası’nda çok iyi şekilde korunmuş 10.500 yıllık (Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Dönem) bir sepet ele geçirilmiştir. Benzer şekilde Türkiye’de ise en iyi şartlarda bu tip ürünlerin 8000 yıllık geçmişinin bulunduğu kanıtlanmıştır (Bichard, 2006: 658; Şahin, 2019: 2169). Nitekim Çatalhöyük’teki kazılarda 9000 yıllık örnekler bulunmuştur. Elde edilen bu buluntular ışığında örücülük faaliyetlerinin dünyanın farklı yerlerinde ve farklı tarihlerde gelişmiş olduğu ve en eski zanaat örnekleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan doğal liflerin tabiat şartlarına çok uzun süre mukavemet gösterememesinden dolayı bu tip arkeolojik buluntuların çok sınırlı olduğu ve faaliyetin geçmişiyle ilgili çok kesin bir ifadenin kullanılamayacağı da aşıkardır.

Yerleşik düzene geçildiği andan itibaren insanlar yaşadığı yeri temel ihtiyaçlarına göre düzenleyip, temizleme ihtiyacı duymuşlardır. Bu nedenle avadanlığın ilk örnekleri arasında süpürge ve süpürge benzeri ürünlerin yer aldığını söyleyebiliriz. Zira beslenmede kontrollü bir şekilde ateşin kullanılması ve buna bağlı ortaya çıkan külün, yaşanılan mekânın süpürülmesi gibi faaliyetler için bu tip araçlara ihtiyaç duyulması kaçınılmazdır. Bitkisel kökenli ürünler, arkeolojik buluntular içerisinde en nadide olanlar arasındadır, zira bunlar uzun süre doğa şartlarına dayanamazlar. Bu nedenle en eski süpürgelerle ilgili ancak belli başlı otların ve dalların bir demet haline getirilerek (Yuvarlak süpürge), saplı veya sapsız bir şekilde kullanıldığını ifade edebiliriz. Bu alandaki bilgiler her ne kadar sınırlıysa da günümüzün modern yassı süpürgelerinin tarihi çok daha nettir.

Günümüzde süpürgeotu kullanılarak yapılan yassı süpürgeler ilk olarak 18. yy. sonlarında ve 19. yy. başlarında bu formunu almış ve hızla yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yassı süpürgelerin ortaya çıkışı ile ilgili iki görüş söz konusudur. Bunlardan ilki, her ne kadar kesin olmasa da, 1797 yılında Massacusetts (ABD)'te bir çiftlikte çalışan Levi Dickenson adında bir çiftçinin ortaya koymuş olduğudur. Dickenson'un tohumları için yetiştirdiği süpürgeotlarından arta kalan sapsızları bir şekilde değerlendirmeye çalışması ve bu kapsamda yassı süpürgeyi geliştirdiği düşünülmektedir (Martin, 1953: 166; Jones, 2005: 33). Daha yaygın olan görüş ise; ABD'deki Shaker adı verilen bir mezhebin üyelerinden olan Theodore Bates tarafından 1798'de geliştirilen süpürge mengenesi sayesinde günümüzdeki modern süpürgelerin yapılmaya başlandığı yönündedir. Kısa bir süre sonra söz konusu süpürgelerin çok daha dayanıklı olduğu anlaşılınca Shaker mezhebi üyelerinin temel geçim kaynağı süpürge üretimi haline gelmiş ve buna paralel süpürgeotu yetiştiriciliği de mezhep üyeleri tarafından yaygınlaştırılmıştır. Ortaya konan bu yeni tasarım dayanıklı süpürgeler ilk önce ABD genelinde sonra da Avrupa'da hızla yayılış göstermiştir. Elektrik süpürgesinin henüz icat edilmediği dönemde büyük ölçekli süpürge fabrikaları günde binlerce süpürge üretim kapasitesiyle bu alandaki ihtiyaca cevap vermeye çalışmıştır. 1800'lerin ilk yarısı itibariyle elektrikli süpürgelerin ilk örneklerinin çıkması, 1900'lerin başları itibariyle de çok daha kullanışlı elektrikli süpürgelerin ucuz bir şekilde erişilebilir olması klasik süpürgelerin gerilemesine yol açmış ve süreç günümüze değin devam etmiştir. Günümüzde süpürgeotundan mamul yassı süpürgeler ya dekoratif – folklorik amaçlı ya da ekseri kırsal kesimdeki halk tarafından kullanılan bir ürün olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu çalışmada süpürgeotu yetiştiriciliği ve süpürge konusu her yönüyle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda süpürgeotunun botanik ve yetiştiricilik özelliği ile kısaca tarihsel süreçteki gelişimi incelenmiştir. Süpürgenin zanaat boyutu kapsamında ise Edirne ve Sakarya'da faaliyetin geçmişi, aşamaları, kullanılan araçlar ve sektörel durum yerinde incelenmiştir.

Süpürgenin Hammaddesi: Süpürgeotu

Günümüz yassı süpürgelerinin hammaddesini adından da anlaşılacağı üzere süpürgeotu oluşturmaktadır. Öte yandan coğrafi şartlara bağlı olarak dünyanın farklı yerlerinde farklı malzemelerden de süpürgeler yapılmıştır. Vietnam, Filipinler, Endonezya ve diğer Uzak Doğu ülkelerinde pandanus ve palmiye yaprakları; Hindistan, Irak ve İran'da süpürgeotu, sazlar, kargı, ince ağaç dalları; yine Hindistan'da *Thysanolaena maxima* (Süpürge çimi / süpürge otu); ABD'de *Andropogon virginicus* (Süpürge sazı); KKTC'de bir çeşit yabani kekik olan ve yöresel olarak "Tülümbe, Frumbi (*Thymus capitatus*)" adlı bitki ve çoğu Avrupa ülkelerinde tahıl sapsızları ve kamışlar

süpürge yapımı için kullanılan bitkisel malzemelerdir. Salt süpürge yapımına yönelik; *Erica* sp. (Funda) başta olmak üzere *Artemisia scoparia*, *Arenaria gypsophioides*, *Scrophularia orientalis*, *Osyris alba* (Morcak, süpürge çalısı), *Jasminum fruticans* L., *Scrophularia canina* subsp. *bicolor* (İt sıracaotu / sıraca otu) örnek verilebilecek türlerden birkaçıdır. Türkiye’de ise süpürge yapımında süpürgeotu / akdarı (*Sorghum bicolor*) başta olmak üzere kargı / kargı kamışı (*Arundo donax* L.), bataklık sazı / hasırotu (*Typha angustifolia* L.), kofa / kova (*Juncus*) ve püren / piren / süpürge fundası (*Erica arborea* L.) sayılabilecek diğer yaygın türlerdir (Şahin, 2019: 2170).

Ticari manada yassı süpürge üretimi amacıyla yetiştiriciliği yapılan süpürgeotu / akdarı /süpürge darısının (*Sorghum bicolor*)¹ anavatanı Orta Afrika ya da Etiyopya – Sudan civarı olup zamanla süpürge yapımı amacıyla Akdeniz havzasına yayılmıştır (Emeklier, 2012: 88). Süpürgeotu, Afrika menşeli yabancı sorgumdan (*Sorghum arundinaceum* L.) evcilleştirilmiştir. Sorgumun ilk olarak Sudan ve Mısır dolaylarında kültüre alındığına yönelik arkeobotanik kanıtlar bulunmakta olup Nabta Playa (Mısır)’da M.Ö. 7500'lere tarihlenen buluntular söz konusudur (Winchell vd. 2017: 673). Bununla birlikte *S. bicolor* için ilk olarak Sudan’ın doğusunda M.Ö. 4000 ila 3000’lerde ekiminin yapılmaya başlandığı yönünde de bulgular vardır (Winchell vd. 2017: 681). Öte yandan bitkinin kökeninin Çin’e dayandığı ve günümüzden 5000 yıl önce sorgum türlerinin Çin’de kültüre alındığı yönünde tespitler bulunmaktadır (Brücher, 1977: 76; Gençkan, 1992: 420; Jones, 2005: 11). Fakat Kuzey Çin kökenli olan ve süpürge yapımında çoğu Asya ülkesinde kullanılmış olan kumdarı / boza darısı / süpürge darısıdır (*Panicum miliaceum* L.). Süpürgeotu ilk olarak 1500’lerin sonlarında İtalya’da tanımlanmış, 1700’lerin başlarında da ABD’ye taşınmıştır (Martin, 1953: 165; Carter ve ark., 1990). Carlo Ginzburg (2022: 22)’un engizisyon mahkemeleri tutanaklarına dayanarak kaleme aldığı eserinde de 1500’lerde İtalya’nın kuzeyinde süpürgeotarısının (*İng.* Broomcorn, *İt.* Saggina) bilindiğine yönelik kayıtlar bulunmaktadır. Bununla birlikte Piyemonte’de henüz 1200’lerin başlarında süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmaya başlanmış hatta İtalya’nın farklı kesimlerinde daha 7. yy.’da süpürgeotu yetiştiriciliği yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Berenji, 2011: 191).

Süpürgeotu, liflerinin esnekliği ve dayanıklılığıyla elektrik süpürgesinin olmadığı dönemlerde yeri doldurulamaz bir ürün olarak ABD başta olmak üzere hızla popülerite kazanmıştır. Avrupa’da Fransa, Macaristan ve İtalya (Özellikle Toskana), 1950’lerin ortalarına değin yılda 3.000 ila 12.000 ton arasında süpürgeotu üretimi gerçekleştirmekteydiler. Aynı dönem için ABD başta olmak üzere Kanada, Küba, Arjantin ve Meksika’nın yılda 2.000 ila 5.000 ton süpürgeotu ihracatı bulunmaktaydı (Martin, 1953: 164). Fakat elektrik süpürgesi ve sentetik malzemelerle yapılan süpürgelerin çok daha ucuza erişilebilir hale gelmesiyle söz konusu zirai ve zanaat faaliyeti hızlı bir şekilde gerilemiştir. Dünya genelinde Meksika, Hindistan ve Nijerya başta olmak üzere çoğu Orta Afrika ülkesinde ticari manada süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmaktadır. Fakat bu üretim süpürge yapımından çok hayvan yemi ve insan beslenmesinde kullanılmak üzere değerlendirilmektedir. Günümüzde ekonomik değeri olan ve süpürge yapmaya yönelik süpürgeotu yetiştiriciliği Bulgaristan başta olmak üzere Türkiye ve Azerbaycan’da devam etmektedir (Dogan vd. 2008: 198). Ayrıca Romanya, Macaristan, Moldova ve Sırbistan’da da hala sınırlı da olsa üretim yapılmaktadır.

¹ Sinonim: *Sorghum bicolor* (L.) Moench var. *technicum* (Körn.); bazı kaynaklarda süpürgeotu yapımında kullanılan bitki olarak *Sorghum vulgare* işaret edilmiş olmakla birlikte söz konusu bu bitkiyle *Sorghum bicolor* aynı familyadan olup kaynaklarda birbirleri yerine kullanılmıştır.

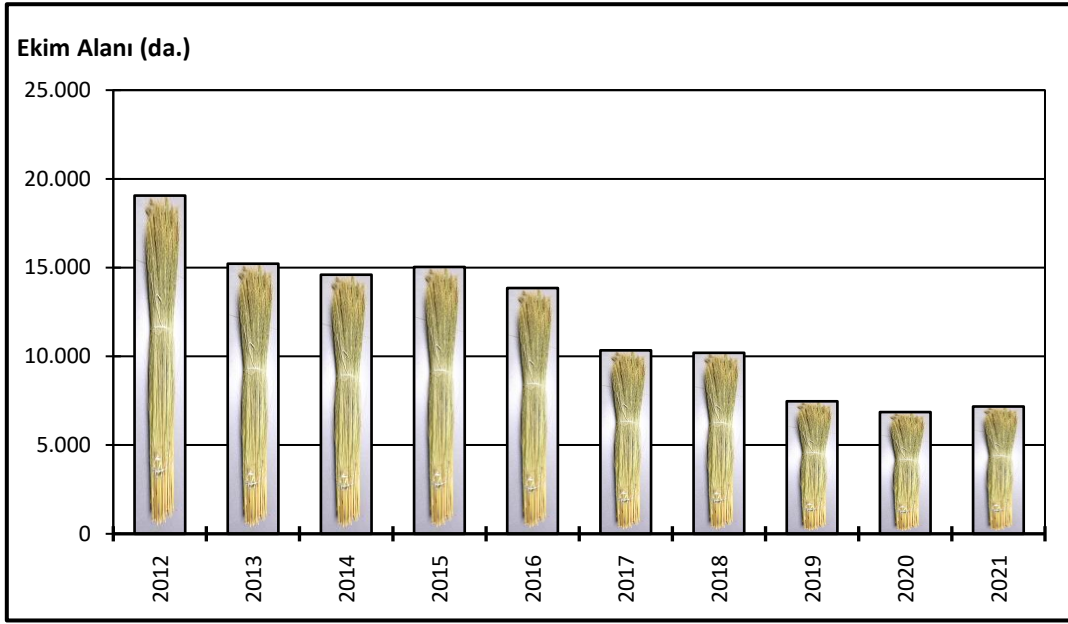
Süpürgeotunun kısaca yetiştirme şartları ve botanik özelliklerine baktığımızda buğdaygiller (Poaceae) familyasından sorgum (Darı) cinsine ait bir tür ya da alttür olan süpürgeotu tek yıllık bir bitki olup dünya genelinde öncelikle taneleri için Türkiye’de ise ekseriyetle dalları (Telleri) için yetiştirilen bir bitkidir. Dünya çapında türlü amaçlara yönelik darı yetiştirilmekte olup buğday, arpa, mısır ve çeltikten sonra en fazla yetiştirilen tahıl grubudur. Söz konusu bitki grubu nişasta oranı, tane verimliliği gibi özellikleriyle boza yapımından hayvan yemine, insan beslenmesinden şurup / şıra yapımına kadar türlü şekillerde değerlendirilmektedir. Bu kapsamda koca darı, akdarı, sudan otu, şeker darısı, süpürgeotu / süpürge darısı esasında aynı grubun farklı türlerini ifade etmektedir. Çalışma öznemiz olan süpürgeotu ise uzun, sağlam ve esnek dalları bu dalların aynı özellikteki bileşik salkımlı (Panikula) özelliği ile diğer sorgum türlerinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte süpürgeotunun da taneleri hayvan ve az da olsa insan beslenmesinde kullanılmaktadır.

Süpürgeotu, süpürge yapılan diğer tüm bitkisel malzeme ve sentetik fırçalarla kıyaslandığında kırıntı, döküntü ve tozları süpürmekte en elverişli olanıdır. Süpürgeotundan yapılan süpürgeler ne halı – kilim için yıpratıcı olacak kadar sert, ne de istenmeyen malzemeleri uzaklaştıramayacak kadar yumuşaktır. Ayrıca süpürgeotu, temelde süpürge elde etmek için yetiştirilmekle beraber tohumları hayvan yemi olarak, sapları da selüloz sanayinde kullanılabilir. Asli kullanım alanı olan süpürgelerin ise yer/eşik süpürgesi, baca/ocak süpürgesi, sofra/masa süpürgesi, baklava (yağ) süpürgesi, süs süpürgesi (Aynalı süpürge, nazar boncuklu süpürge) gibi farklı amaçlarla kullanılan çeşitleri mevcuttur.

Süpürgeotu da diğer sorgum türleri gibi yüksek sıcaklığa ve kuraklığa toleranslıdır. Yıllık yağışın 450 ila 600 mm. arasında olduğu, yaz yağışlarının fazlaca görülmediği yerlerde süpürgeotu yetiştiriciliği kolaylıkla yapılabilir. Bununla birlikte ideal bir süpürge malzemesi için yazları ılık ve de toprağın nemli olduğu yerler en iyi şartları sağlar. Süpürgeotu 2 – 3 m.’ye kadar boylanabilmekte olup derin bir kök sistemine sahiptir. Toprak açısından çok seçici olmayan süpürgeotu için drenajı iyi, siltli – tınlı ve de nemli topraklar idealdir. Bitki, tuzlu ve alkali topraklara da oldukça dayanıklıdır. İyi kalite süpürgeotu eldesi için salkım oluşma döneminde sulama yapılması önerilir. Nitekim süpürgeotunda kaliteyi belirleyen önemli hususların başında saçak uzunluğu gelmektedir. Bitki her ne kadar kuraklığa dayanıklı olsa da şiddetli kuraklık, bunun yanında sulama yapıl(a)maması durumunda salkımlar / saçaklar kısa kalabilmektedir. Bu da süpürgeotu pazarında istenmeyen bir özelliktir. İdeal şartlarda süpürgeotu saçakları 40 – 50 cm. civarındadır. Süpürgeotu ziraatında en büyük handikap yoğun işgücü gerektiren zahmetli bir faaliyet olmasıdır.

Türkiye şartlarında süpürgeotu için Nisan ayı boyunca ekim yapılabilir. Mayıs ayı ortalarında ilk çapası ve seyreltmesi yapılan bitki Temmuz – Ağustos ayı gibi çiçeklenir. Ağustostan Eylül ayına kadar tohumları kahverengi – kızılımsı rengi alan süpürgeotunda hasat başlar ve hasadı takiben süpürgeotlarının işlenmesine ve süpürge yapımına başlanır. Hasat olgunluğuna gelen süpürgeotları geçmişte orakla günümüzde ise makineyle hasat edilir. Hasat edilen otlar ilk etapta tarlalara serildikten sonra otların yaprakları (Kabukları) ve kusurlu olanları ayıklanıp süpürgeotu dalları (Teller) yapılacak süpürge tipine göre kesilir ve aynı boydaki dallar istiflenir. Aynı boydaki demetler geçmişte kol gücüyle çalışan, günümüzde ise motorlu merdane taraklarıyla taranarak tohumlarından ayrılır. Yoğun kol gücü gerektiren bu işlem oldukça zahmetlidir. Taranan süpürgeotları tarlalara

serilerek kurutulur. Güneş altında 1 ila 3 gün arasında nemi uçurulan otlar demetler ya da 8 – 10 kg.'lık balyalar haline getirilerek atölyelere / borsalara taşınır.

Kaynak: TÜİK, 2023.

Şekil 1. Son 10 Yılda Türkiye'deki Süpürgeotu Ekim Alanındaki Değişim

Süpürgeotu yetiştiriciliğinin Türkiye'deki seyrine baktığımızda süpürge kullanımındaki azalmaya bağlı olarak bu ürüne olan talep de yıldan yıla gerilemiştir. Geçmişe kıyasla çok ciddi oranda azalan süpürgeotu yetiştiriciliği, genel manada gerileme seyrine devam etmektedir. Türkiye'de 2012 yılında 20 bin dekara yaklaşmış olan ekim alanı (19.059 dekar alan), ertesi yıl %20'lik bir gerilemeyle 15.221 dekar alan olmuş, sonrasında gerileme seyri yavaşlamış olup 2016'da 13.850 dekar alanda üretimi yapılmaya devam etmiştir. 2016 sonrasında yine ciddi bir gerileme oranıyla (%25) ekim alanı 10.339 dekar alan olmuş, 2018'de de buna yakın bir alanda üretim yapılmışsa da 2019'dekar alan 7.468 dekara kadar gerilemiştir. Son olarak 2021 yılında 7.174 dekar alanda süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmıştır (Şekil 1).

Üretim durumuna baktığımızda yüksek verimli çeşitlerin yetiştiriciliğine bağlı olarak ekim alanındaki daralmaya paralel bir üretim düşüşünden bahsetmek mümkün değildir. Türkiye'de 2012'de 19.059 dekar alanda süpürgeotu yetiştirilmiş ve 2.798 ton işlenmemiş süpürgeotu elde edilmiştir. Buna karşılık 2018'de ekim alanı 10.199 dekara kadar gerilemiş olmasına rağmen üretim 2.324 ton olarak gerçekleşmiştir. Son olarak 2021 yılında ise 7.174 dekar alandan 1.911 ton mahsul elde edilmiştir. Türkiye'nin son 10 yıllık süpürgeotu üretimini bir bütün halinde değerlendirildiğimizde yıllık ortalama 2.000 tonluk üretim gerçekleşmiştir. Süpürgeotu üretiminin ciddi ölçüde gerilememesinde yüksek verimli çeşitlerin yetiştiriciliği önemli ölçüde etkili olmuştur. Örneğin; 2012'de dekara 147 kg. ürün alınmışken bu değer 2017'de 211 kg.'a, 2019'da 261 kg.'a ve 2021'de de 266 kg.'a çıkmıştır (TÜİK, 2023).

Süpürgeotu üretiminin coğrafi dağılımına baktığımızda Marmara Bölgesi'nin üretim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Marmara Bölgesi haricinde Tokat ve Samsun'da da yetiştiricilik söz

konusuysa da Samsun'da son yıllarda faaliyet ticari manada sonlanmış, sadece Tokat'ta belli bir üretim hacmi korunmuştur (Tablo 1). Türkiye'nin geleneksel süpürgeotu yetiştiriciliği merkezlerinden olan Edirne, yakın yıllara kadar bu alanda en büyük tedarikçi konumundaydı. Edirne'de 1975 – 1977 yılları arasında 15.000 – 20.000 dekar alanda yetiştiricilik yapılmaktaydı (Gürtanın, 1977: 106, 115). Edirne'de 2012'de 9.196 dekada süpürgeotu yetiştirilmiş ve 1.297 ton işlenmemiş süpürgeotu elde edilmiştir (Tablo 1). İl genelinde 2013'ten itibaren ekim alanı düzenli bir şekilde daralmış ve 2021'e değin bu alanda bir gelişme yaşanmamıştır. Üretim ise özellikle 2015'ten sonra ciddi bir şekilde gerilemiş, ilde 2015'teki 1.212 tonluk üretim 2018'de 687 tona, 2020'de 243 tona kadar düşmüş ve 2021'de ise bir miktar artışla 312 ton olmuştur. Edirne'de 2021 yılı itibariyle süpürgeotu üretiminin % 84.3'ü Uzunköprü'de gerçekleşmiş, Merkez ilçe (46 ton) ve Havsa'da (3 ton) ise daha sınırlı bir üretim söz konusu olmuştur. Edirne'nin en önemli süpürgeotu üretim merkezi olan Uzunköprü'de 2021'de 1.750 dekar alanda yetiştiricilik yapılmış; Süleymaniye (784 dekar), Hasanpınar (289 dekar), Dereköy (90 dekar), Kırkkavak (80 dekar), Mescit Mahallesi (37 dekar) belli başlı üretim merkezleri olup diğer köy ve mahallelerde (Kadıköy / Kadı Gebren, Harmanlı, Karabürçek, Türkobası, Saçlımüsellim) ise çok daha sınırlı süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmaktadır. Merkez ilçede ise Elçili, Karakasım, Orhaniye ve Kirişane'de süpürgeotu yetiştirilmektedir. Edirne'de, Trakya geneli için uygun olan ve hem kanatlı hayvanların beslenmesinde hem de süpürge imalatında oldukça uygun olan Uzunköprü ve Maksutlu-2 genotipleri öne çıkmaktadır (Balkan ve Gençtan, 2008: 168).

Yıl	Balıkesir		Edirne		Sakarya		Tokat		Tekirdağ		Samsun	
	Alan (da.)	Üretim (Ton)	Alan (da.)	Üretim (Ton)	Alan (da.)	Üretim (Ton)	Alan (da.)	Üretim (Ton)	Alan (da.)	Üretim (Ton)	Alan (da.)	Alan (Ton)
2012	7.544	628	9.196	1.297	1.208	205	507	168	-	-	604	500
2013	4.030	323	9.491	1.368	1.100	220	-	-	-	-	600	213
2014	4.700	406	8.125	1.237	1.275	269	400	60	-	-	100	38
2015	4.700	406	7.980	1.212	1.415	291	840	134	-	-	100	35
2016	5.450	481	6.300	953	1.000	214	1.000	200	-	-	100	35
2017	3.700	1.033	4.644	701	795	194	1.100	220	-	-	100	35
2018	3.630	1.209	4.569	687	800	188	1.200	240	-	-	-	-
2019	3.700	1.243	1.768	273	800	195	1.200	240	-	-	-	-
2020	3.300	1.088	1.660	243	800	216	1.100	241	-	-	-	-
2021	2.990	1.039	2.017	312	930	280	1.200	252	37	28	-	-

Kaynak: TÜİK, 2023.

Tablo 1. Son 10 Yılda Türkiye'de İller Ölçeğinde Süpürgeotu Yetiştiriciliği Değerleri

Edirne'nin süpürgeotu yetiştiriciliğindeki üstünlüğünü yitirmesi, süpürgeotu arzında bir boşluk doğurmuş, bu da geleneksel süpürgeotu yetiştiricisi illerden Balıkesir'de faaliyetin gelişmesine neden olmuştur. Her ne kadar Balıkesir'de de süpürgeotu yetiştiricilik alanı son 10 yılda kayda değer oranda gerilemiş olsa da üretim önemli ölçüde artmıştır. İlde 2012'de 7.544 dekar olan süpürgeotu ekim alanı ertesini yıl % 46.6'lık gerilemeyle 4.030 dekar ile sınırlı kalmış, 2016'da 5.450 dekar olmuşsa da 2018'de 3.630 dekar, 2020'de 3.300 dekar ve 2021'de de 2.990 dekar alanda yetiştiricilik yapılmıştır (Tablo 1). Üretim ise ekim alanının son 10 yılın en geniş değeri olan 2012'de 628 ton iken alanın 3.700 dekara indiği 2019'da son yılların en yüksek değeri (1.243 ton) kaydedilmiştir. Balıkesir'de son 5 yılda üretim 1.000 tonun altına inmemiştir. İlde yetiştiricilik faaliyeti Karesi (1.640 dekar) ve

Susurluk (1.350 dekar)'ta birbirine yakın sayılacak alanda yapılmaktadır. Bununla birlikte 2021 yılında Karesi'de 836 ton süpürgeotu elde edilmiş olmasına karşın Susurluk'ta bu değer 203 tonla sınırlı kalmıştır. Karesi'de dekar başına alınan 510 kg. ürüne karşılık Susurluk'ta sadece 150 kg/dekar verim söz konusu olmuştur (TÜİK, 2023). Balıkesir'in en önemli süpürgeotu yetiştiricilik merkezi olan Karesi'de birbirine komşu Çaypınar ve Yaylabayır mahallelerinde üretim yapılmaktadır. Susurluk'ta da yine komşu mahalleler olan Reşadiye ve Eminpınarı'nda süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmaktadır. Sındırgı (Emendere)'da ise sınırlı bir süpürgeotu üretimiyle münferit bir girişim bulunmaktadır.

Türkiye'nin geleneksel süpürgeotu yetiştiriciliği yapılan merkezlerinden birisi de Sakarya'dır. Bununla birlikte Sakarya'da da söz konusu faaliyet geçmişe kıyasla çok ciddi ölçüde gerilemiştir. İlde 2012'de 1.208 dekar alanda süpürgeotu yetiştirilmesine karşın 2014'te 1.275 dekar olmuş, ertesi yıl 1.415 dekara kadar genişlemiş ve son 10 yılın en geniş sahasına ulaşılmıştır (Tablo 1). Sonrasında ise ekim alanı gerileyerek 2020'de 800 dekar, 2021'de de 930 dekar olmuştur. Üretim ise Balıkesir'dekine benzer şekilde ekim alanının daralmasına karşın bazı yıllar kayda değer oranda artmıştır. 2012'de Sakarya'da 205 ton olan üretim 2014'te 269 ton, 2015'te de 291 ton olmuş, sonrasında sürekli azalan üretim 2019'dan itibaren yeniden artışa geçmiş ve 2021'de 280 tona çıkmıştır (Tablo 1). İlçeler düzeyinde detaylandırarak olursak 2021'de Adapazarı'nda 780 dekar alandan 250 ton; Kaynarca'da 150 dekardan 30 ton süpürgeotu elde edilmiştir. Adapazarı (Toplam 7 işletme)'ndeki üretim Salmanlı başta olmak üzere Büyükhataplı, Örentepe ve Karadere'de yoğunlaşmıştır. Kaynarca (Toplam 17 işletme)'da ise Eğrioğlu, Şeyhtımarı, Güven, Gaziler, Duduköy, Taşoluk ve Yeniçam mahallelerinde süpürgeotu yetiştirilmektedir. Söğütlü ilçesinde de 2 işletmede sınırlı miktarda süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmaktadır. Burada belirtilmesi gereken bir husus da ustalarca dikkat çekilen Edirne ve Sakarya'da yetiştirilen süpürgeotlarının en iyi kalite oldukları ve ithal ürünlerde aynı kaliteyi bulamadıklarıdır.

Son 4 yılda resmi istatistiklere konu olmayan Samsun'daki süpürgeotu yetiştiriciliğinin tamamı Vezirköprü ilçesinde gerçekleşmekteydi. İlçede önemli bir faaliyet olan süpürgeotu üretimi ve süpürge yapımı son yıllarda çok ciddi ölçüde gerilemiştir. Vezirköprü'deki asıl üretim merkezi olan İncesu Mahallesi ise köklü bir süpürgecilik kültürüne sahipken faaliyetin yıldan yıla gerilediği görülmektedir. Esasında İncesu yaklaşık 10 yıl öncesine kadar Türkiye'nin pek çok yerine süpürgeotu tohumu tedarikinde bulunan önemli bir merkez konumundaydı. Günümüzde de söz konusu mahallede halkın % 50 ila 60'ı kadarı süpürgecilik faaliyetiyle uğraşmaya devam etmektedir. Bir kısım hanelerin temel geçim kaynağı süpürgecilik olmakla beraber bazı hanelerde ise ek bir gelir olarak yürütülmektedir. Bunun yanı sıra ilçede Çelteç, Narlısaray, Dikkaya, Karlı ve Avdan mahallelerinde sınırlı da olsa süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmakta ve Samsun süpürge üretimini desteklemektedir. Çarşamba ilçesinde ise süpürge imalatı geçmişe kıyasla büyük ölçüde gerilemiştir. Geçmiş yıllarda ilçede sınırlı süpürgeotu yetiştiriciliği nedeniyle ihtiyacın önemli bir kısmı Vezirköprü'den sağlanarak imalat faaliyeti yürütülmekteydi. Çarşamba'nın süpürgeotu yetiştiriciliğindeki dışa bağımlılığında ilçede süpürgeotları iklim şartları sebebiyle tam anlamıyla sararıp kuruyamadığından otlar ağır kalmakta, bu da kullanışlı ve hafif süpürge imalinin önüne geçmekteydi (Yılmaz, 2014: 230). Günümüzde Alibeyli mahallesinde dışarıdan tedarik edilen süpürgeotlarıyla sınırlı sayıda işletmede süpürge üretimi yapılmaktadır.

Marmara Bölgesi dışındaki bir diğer tedarikçi olan Tokat'ta ise süpürgeotu yetiştiriciliğinin tamamı Niksar ilçesinde yapılmaktadır. Tokat'ta süpürgeotu yetiştiriciliği 2015'ten sonra hem alanını genişletmiş hem de buna paralel olarak üretim miktarı artmıştır. İlde 2016'dan itibaren 1.000 dekarın altına inmeyen ekim alanı dahilinde üretim de 200 tonun altına düşmemiştir. Son olarak 2021'de 1.200 dekar alandan 252 ton süpürgeotu elde edilmiştir (Tablo 1). Tekirdağ'da ise ilk defa 2021 yılında resmi istatistiklere konu olan süpürgeotu yetiştiriciliği kapsamında Malkara'da 37 dekar alandan 28 ton ürün elde edilmiştir.

Geçmişte Bursa'da da hatırı sayılır miktarda süpürgeotu yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Özellikle Yenişehir, Orhaneli ve Mustafakemalpaşa ilçelerinde yapılan yetiştiricilik 2010'ların ilk yarısına kadar devam etmiştir. Yenişehir ve Yıldırım (Vakıf Mahallesi)'de sınırlı miktarda yapılan süpürgeotu yetiştiriciliği ile az sayıda usta tarafından süpürge imalatına devam edilmektedirken, günümüzde diğer illerden temin edilen otlarla az sayıdaki usta faaliyeti sürdürmektedir. Zanaat faaliyeti olarak İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı Emmioğlu mahallesinde süpürge imalatı yapılmaya devam etmektedir. Mahallenin süpürgeotu ihtiyacı büyük ölçüde Balıkesir'den karşılanmaktadır. Geçmişte Kocaeli (Özellikle Kandıra/Kaymaz)'nde de süpürgeotu yetiştiriciliği ve süpürgecilik faaliyeti söz konusuysa da bugün zirai faaliyet çok büyük ölçüde sönmüş, zanaat faaliyeti ise birkaç üreticiyle dışarıdan alınan otlarla yapılmaya devam etmektedir. İstanbul gibi büyük bir pazarda ise geçmişte süpürgecilik hem imalat hem de pazar boyutuyla dikkat çeken bir sektörken zamanla önemini ciddi ölçüde yitirmiştir. Hatta Beyazıt'ta halk arasında Süpürgeciler Hanı (Hasan Paşa Hanı) olarak adlandırılan tarihi yapı, süpürgeci esnafının yoğunlaştığı, toptan ve perakende süpürge ticareti yapılan önemli bir merkez iken günümüzde bu misyonu ortadan kalkmıştır.

Bununla birlikte gerek başka illerden gerekse ithalat yoluyla tedarik edilen süpürgeotlarıyla Türkiye'nin pek çok yerinde süpürge yapımı birkaç ustayla da olsa sürdürülmektedir. Isparta, Ordu, Antalya, Adıyaman, Zonguldak, Kütahya, Kırklareli bu anlamda verilebilecek örnek mahallerden birkaçıdır. Süpürgeotunun ithalatı noktasında Balkan ülkeleri başta olmak üzere Bulgaristan, Sırbistan, Macaristan, Moldova son yıllarda ise Özbekistan ve Türkmenistan öne çıkmıştır. Değişkenlik göstermekle beraber yılda birkaç bin tonluk süpürgeotu ithalatı yapılmaktadır.

Süpürgenin Yapılışı

Geleneksel olarak süpürge 3 – 4 kişilik bir ekibin ürünü olmakla beraber günümüzde işçi maliyetlerinden ötürü bir veya iki kişiyle yapılması yaygınlık kazanmıştır. İlk etapta faaliyetin hammadde olan süpürgeotları balyalar halinde borsaya (Sakarya ve Edirne) ya da küçük ölçekli pazarlara sunulup ustalarca atölyelere ulaştırılır. Türkiye'de süpürgecilik faaliyeti genellikle kırsal kesimde evlerin alt katında veya uygun bir bölmesinde kasaba ve şehirlerde ise atölyelerde sürdürülmektedir.

Süpürge yapımı amacıyla kullanılacak teller ilk etapta pazar değerine göre kategorize edilir. Buna göre tellerin sarı – beyaz renkte olanları 1. kalite; yeşilimsi renkte olanları ise 2. kalite kabul edilmektedir. Esmerleşmiş, kahverengine yakın renkte olan otlar da 3. kalite olup bunlar yağmur yemiş otlar olarak adlandırılmakta ve en düşük kalite kabul edilmektedir (Şahin, 2019: 2193). Süpürgeotları, kolay işlenebilmesi ve kükürdün nüfuzu için ilk etapta demetler halinde ıslatılır (Yalak veya beton havuzlarda) ve bir müddet sonra fazla suyunu bırakması için yarım saat kadar kuru bir

yere alınır. Sonrasında da kükürtleme işlemine geçilir. Bu sayede otlar hem yumuşar, esnek bir hal alır hem de renkleri istenen parlak sarı rengi alır. Kükürtleme işlemi 1 gece veya 5 ila 7 saat arasında sürmektedir. Kükürt odası, kükürt havuzu veya kükürt ambarı adı verilen tamamen kapalı ortamda yakılan kükürtle otlar istenen özelliği kazanır. Daha basit sistemlerde ise çatılan süpürgeotu demetlerinin üzerlerine bir naylon branda örtülüp içerisinde kükürt yakılmasıyla da yapılabilmektedir. Sonrasında ise kükürten kaynaklı ağır kokunun uçurulması için otlar bir süre havalandırılır. Bu işlemin ardından süpürgeotları yeniden ayıklanır ve kusurlu olanlar uzaklaştırılır. Bu aşamada ilk olarak tel, telek gibi isimlerle anılan süpürgeotları kalınlıklarına göre sınıflandırılır. Bu kapsamda işlik adı verilen kısım için ince teller; zahirelik (Zarelik) adı verilen aşamada kalın teller; tepelik kısmı için gövdesi kalın kısa ve uzun olan saplar şeklinde gruplandırılır. Hurdalık teller ve klasik süpürge yapımına uymayan teller ise küçük süs süpürgeleri yapımında değerlendirilmektedir.

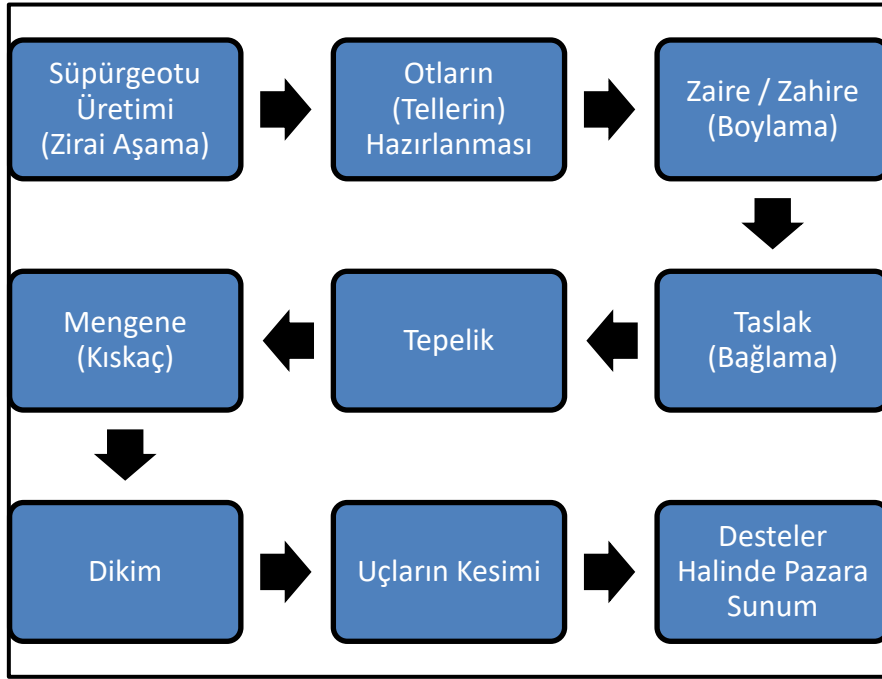

Resim 1. Süpürge Yapımı İçin Balyalar Haline Getirilmiş Süpürgeotları

Resim 2. Süpürge Tellerinin Bağlama İşlemi İçin Hazırlanması

Süpürge esasında 4 aşamayla özetlenecek bir sürecin sonunda ortaya çıkar. Bu süreç zare / boylama + bağlama / sarma / taslak + tepelik / tepe çevirme + dikim aşamalarından oluşmaktadır. Bununla birlikte ara işlemlerle bir süpürge 9 aşamalı bir proses sürecinden geçmektedir (Şekil 2). Za(i)recilik ya da zahirecilik olarak adlandırılan bir sonraki aşamada ise kalın olan süpürge otları, bıçaklarla (Bu iş için tasarlanmış özel kavrama bıçağı) inceltir ve sonrasında demetler haline getirilir (2 demetten bir taslak yapılır). Zare / boylama işleminin ardından tepelik denilen sap kısmının yapımına başlanır. Bu aşamada sap kısımları kalın fakat boyları kısa olan (Kalem) süpürgeotları (Yaklaşık 10 – 15 cm.) bağlanır, sonrasında da ince ve uzun olan teller (İşlik) bunlara paralel olacak şekilde etrafına bağlanır. Bu işleme yöreden yöreye değişmekle beraber yüzleme, kapaklık, tepelik denilmektedir. Yüzlemede kullanılan uzun teller aksi yöne çevrilerek (Kıvrırma da denilir) sap kısmı ortaya çıkar ve süpürge gövdesi oluşturulur. Bu çevirme işleminin ardından tepelik kısmı yapılırken hem sağlam hem de düzgün olması amacıyla tahta ya da metal bir tokmakla tepe kısmı dövülür ve sağlamlaştırılır. Tepelik denilen kısım bazı ustalarca ayrıca hazırlanarak sonradan da bağlanabilmektedir. Bu noktada süpürgeotlarıyla rahat çalışabilmek için uzun tellerin gövdesi bağlanır.

Şekil 2. Karakteristik Bir Yassı Süpürgenin Yapım Aşamaları

Buraya kadar sayılan işlemlerle 2 tane bağ hazırlanır ve sonrasında bu 2 bağ (Yavru da denilir), sap / işlik kısmından birbirine bağlanarak çatılır yani ters “V” şeklinde hazırlanır. Süpürgenin bu aşamadaki haline “Çatal / Çatılı / Taslak” bu işi yapana da “Taslakçı” denilir. Sonrasında tepe kısmının bağlanmasında kullanılan galvaniz teller yine yöreden yöreye değişen adlandırmalarla ayak mengenesi, ayakçak, taktak gibi isimler verilen pedallı düzenekle ve ayak gücüyle yapılan gerdirmelerle yapılmaktadır. Her süpürgenin tepelik kısmına 5 ila 9 sıra tel sarılır. Kopartılan telin ucu biz/bız yardımıyla sapın içine gömülür. Sonrasında çatalların gövdesindeki bağlar sökülür ve mengeneyle (kıskaç, falaka) alınarak bir tokmak yardımıyla dikkatlice dövülerek süpürgeye adını veren yassı form kazandırılır. Mengeneyle alınan tellerin rahat işlenebilmesi için bazı yörelerde

hafifçe su serpilerek nemlendirildiği gözlenmiştir. Geçmişte her yerde elle yapılan dikim özellikle büyük merkezlerde 1990'ların ikinci yarısından itibaren makineli dikişle yapılmaya başlanmıştır. Öte yandan makineli ve çuvaldızlarla el dikişi ülkemizde hala devam etmektedir. Standart olarak her süpürge 5 sıra dikiş bulunur. Günümüzde tüm dikiş işlemi naylon ipliklerle yapılmaktayken geçmişte bu iş için kenevir ipler kullanılmaktaydı (Günümüzde ABD'de bazı üreticiler bütünüyle organik bir malzeme olan süpürge için hala kenevir ipleri kullanmaya devam etmektedir). Son olarak ise süpürgenin uçları makas veya giyotin kesici yardımıyla aynı hizada kesilerek düzleştirilir.

Resim 3. Süpürgelerin Çatılı / Taslak Aşamasındaki Hali

Resim 4. Süpürgenin Tepe Bağlama Aşamalarından Kesitler

Resim 5. Mengeneye – Kısaca Alınmış Süpürge

Resim 6. Tipik Bir Süpürgenin Yapım Aşamalardan Kesitler

Buraya kadar sayılan tüm bu işlemler sürecinde bir süpürge 3 kişilik usta bir ekiple 10 – 15 dakikada ortaya konabilmektedir. Usta bir kişi ise günde en iyi şartlarda 100 kadar süpürge yapabilmektedir. Süpürgede kaliteyi belirleyen en önemli husus kullanılan tellerin yoğunluğu ve buna bağlı süpürgenin ağırlığıdır. Ortalama bir süpürge 650 – 700 g. ağırlığında olup genellikle 600 g. ve altı süpürgeler düşük kalite kabul edilmektedir.

Türkiye’de Süpürge Kültürü ve Karakteristik Süpürgeler

Daha önce de bahsedildiği üzere elektrikli süpürgelerin yaygınlaşmaya başlamasıyla tel süpürge / yassı süpürgelerin kullanımı azalmaya başlamıştır. Öyle ki geçmişte her evin başlıca

temizlik gereçlerinden biri olan süpürgeler, günümüzde dekoratif bir ürün ya da folklorik bir simge olarak kendine yer bulabilir hale gelmiştir. Esasında geçmişten beri süpürge, Türk kültüründe özellikle rahmet, bereket gibi konularla özdeşleştirilmiştir (Kalafat, 2009: 45). Günümüzde de süpürge bu özelliği ile pazar değeri artırılmaya çalışılmaktadır (*Edirne Aynalı Süpürgesi*, *Gelin Süpürgesi* gibi). Öte yandan süpürge uğursuzluk ile özdeşleştirildiği gibi özellikle popüler Batı kültüründe cadı figürünün ayrılmaz bir parçası olarak da değerlendirilmektedir.

Türkiye’de bir iktisadi faaliyet olarak süpürgecilik 1900’lerin ilk yarısında Orta ve Doğu Avrupa’da başlamış ve faaliyetin öncüsü olarak Yahudilerin olduğu ifade edilmektedir (Şengül, 2005: 55; Ekmekci, 2010: 33). Balkanlardan da bugünkü Türkiye’ye gelen göçlerle (Özellikle Balkan Savaşları sonrası) bir ticari faaliyet olarak yine Yahudi ve Balkan göçmeni ustalarca başta Edirne olmak üzere Marmara Bölgesi’nde yaygınlaştırılmaya başlanmıştır (Umut, 2009: 33; Sarıca, 2019: 82). Takip eden süreçte ise yine Edirne başta olmak üzere Balıkesir ve İstanbul’da süpürgecilik özellikle Roman vatandaşlarca sürdürülür hale gelmiştir. Süpürgecilik, Türkiye genelinde özellikle 1960’lar ile 1970’lerde en parlak dönemini yaşamıştır. Fakat 1980’lerden itibaren gerileme dönemine girilmiş, 2000’lerde bu gerileme çok ciddi ölçüde hız kazanmış, günümüzde ise pek çok yerde faaliyet ya sönmüş ya da çok sınırlı yapılan bir faaliyet haline gelmiştir. Günümüzde süpürgeciliğin hala belli bir ölçüde sürdürüldüğü yerleri detaylandırdığımızda;

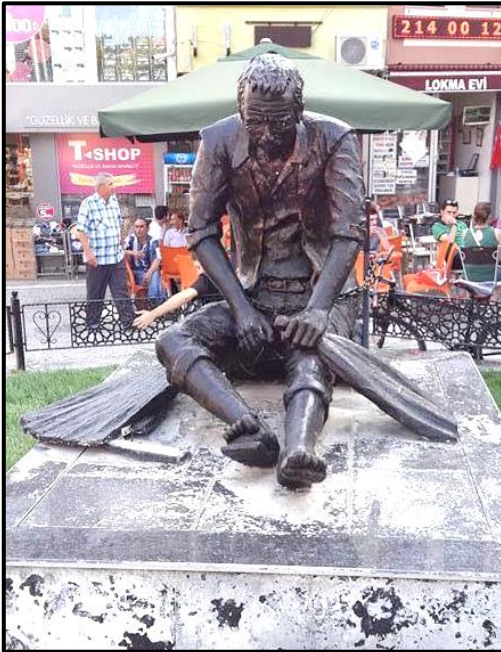
Sakarya: Temmuz 2016 itibariyle coğrafi işaret başvurusu yapılmış, 14 Mayıs 2018 tarihinde de tescil işlemi yapılmış olan “Sakarya Süpürgesi” aynı zamanda bu kapsamdaki ilk ve tek süpürge. Köklü bir süpürgecilik geleneği bulunan Sakarya’da 1957 yılında “Süpürgeciler Borsası” faaliyete geçmiş ve böylece ilk defa Adapazarı’nda örgütlü bir yapıya kavuşmuştur. Geçmişte süpürgecilik faaliyeti ile uğraşan esnaflar küçük dükkânlarda, eski garajlar ve Ticaret Borsası içinde üretim yapmaktayken 2010 yılı itibari ile Zirai Aletler Sanayi Sitesi içindeki arazi üzerinde kurulan “Süpürgeciler Sitesi”nde faaliyetlerini sürdürmektedirler (Eroğlu ve Köktan, 2013: 215). Sektörel açıdan baktığımızda ilde 1970 – 1990 yılları arasında kabaca 350 – 400 kişi bu alanda faaliyet gösteriyordu (Umut, 2009: 33). 2022 itibariyle Sakarya’da 63 kayıtlı süpürge üreticisi bulunmaktadır. Faaliyeti sürdüren ustalar içerisinde en genç usta 35 yaşında olup kıdemli ustaların çoğu da üretime devam etmektedir. Geçmişte süpürge üretiminin dikim aşamasında kadın işgücü de faaliyete dahil olurken günümüzde bu aşama makineler aracılığı ile yapılmaktadır. Sektöre yönelik KOSGEB desteğinin faaliyete büyük yansımaları olmuştur.

Resim 7. Sakarya’nın Sembolleri Arasında Bulunan Sakarya Süpürgesi ve Tipik Sakarya Gelin Süpürgesi

Sakarya’da çok çeşitli el ve makine yapımı süpürgeler imal edilmektedir. Bunlardan çatallı el süpürgesi, küçük süpürge ve koca kafa battal süpürge el yapımı süpürgeler; saplı tavan süpürgesi, sopalı ayak süpürgesi, plastik saplı süpürge ve yürütme süpürgesi ise makine yapımı süpürgelerdir. Bunlardan başka son yıllarda popülaritesi daha da artan ve yöre folklorunda önemli bir yeri bulunan “Sakarya Gelin Süpürgesi” ise ayrı bir yere sahiptir.

Edirne: *Edirne Aynalı Süpürgesi* tüm süpürgeler içerisinde karakteristik özellikleri ve yöre folklorundaki yeri ile özel bir üründür. Süpürge, zirai açıdan ve zanaat odaklı olduğu kadar turizm ve ticaret yönünden de Edirne sosyo – ekonomik hayatında önemini korumaktadır. Edirne süpürgeciliğinin kökeninin Yahudilerden (Sefarad) kalma bir zanaat olduğu söylenmektedir. Süpürgecilik, Edirne’de uzun yıllar özellikle Roman vatandaşlar tarafından sürdürülen bir faaliyet olmuştur. Geçmişte Edirne ekonomisinde çok önemli bir yer işgal eden süpürgeotu yetiştiriciliği ve süpürgecilik zanaatı kapsamında 1950’lerde 350’den fazla atölye faal olup her atölyede yaklaşık 25 – 30 kişi istihdam edilmekteydi (Günalan, 2003: 24; Sarıca, 2019: 83). Edirne Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre 1985’te ilde bu alanda 118 işletme bulunuyorken bu sayı 1990’ların ortalarına gelindiğinde 60’a kadar inmiş, 2000’lerin ilk yarısında 20’nin altına düşmüştür. Günümüzde Edirne koşullarında en yaşlısı 63 yaşında olan toplam 5 kadar usta bulunmaktadır. Süpürgecilikteki gerilemenin önüne geçmek ve sektör temsilcilerinin refah seviyesini yukarı çekmek adına Edirne’de 1995’te “Süpürge Borsası” kurulmuştur. Bu kapsamda “Edirne Ticaret Borsası Süpürge Teli Alım Satış Tesisleri” ile üretici ile zanaatkarlar bir araya getirilerek sektörel bir yapı kazandırılmıştır.

Resim 8. Edirne Kent Kimliğinde Yer Edinmiş Olan Tahmis Meydanı’ndaki Süpürgeci Heykeli ve Karakteristik *Edirne Aynalı Süpürgesi*’nin Hikâyesi

Klasik süpürgeci gerilemenin ardından bu defa Edirne’nin sembolleri arasına girmiş olan *Edirne Aynalı Süpürgesi* öne çıkmaya başlamıştır. Edirne folklorunda aynalı süpürge eğer dış kapıya asılmış veya evin dış cephesinde görünen bir yere konduysa o evde gelin olacak çağda bir genç kız olduğu anlamını taşımaktaydı. Türkiye’nin çoğu yerinde devam eden çeyiz hazırlama geleneği

kapsamında Edirneli gelinlerin çeyizinde de mutlaka bu süpürge yer almasına özen gösterilmektedir. Günümüzde ise *Edirne Aynalı Süpürgesi*, Edirne için çok ideal bir sosyal sorumluluk projesi örneği olarak değerlendirilebilecek bir üründür. Farklı boylarda *Edirne Aynalı Süpürgesi* tasarlanmakta olup son yıllarda magnet / buzdolabı süsü formunda tasarımlarda ortaya konmaktadır.

Günümüzde kullanım amacıyla hazırlanan klasik bir süpürge 45 – 50 TL. iken süpürgeyi işlenip *Edirne Aynalı Süpürgesi* haline getirilmesiyle pazar değeri 90 – 120 TL.'ye kadar çıkabilmektedir. Bu açıdan klasik süpürelere kıyasla katma değerli bir ürün olarak öne çıkmaktadır. *Edirne Aynalı Süpürgesi* için ayna başta olmak üzere ponpon, kurdele, boncuk, sim, pul ve nazarlık temel bezeme malzemeleridir. Ustalar tarafından hazırlanmış olan klasik yassı (tel) süpürge, yaklaşık 1 – 1.5 saatlik bir mesainin sonunda karakteristik *Edirne Aynalı Süpürgesi* haline gelmektedir.

Resim 9. Tipik Bir *Edirne Aynalı Süpürgesi*'nin Yapım Aşamalarından Kesitler

Resim 10. Muhtelif Boylarda Edirne Aynalı Süpürgesi Tasarımları

Balıkesir: Daha önce de bahsedildiği gibi Balıkesir, Türkiye'nin süpürgeotu üretiminde merkez konumunda olup 2021'de ülkenin süpürgeotu üretiminin %54.4'ünü sağlamıştır. Yetiştirilen otlar, Balıkesir'in kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra Kocaeli, Sakarya, Ödemiş, Yalova ve Kemalpaşa'ya da gönderilmektedir. Fakat konunun zanaat boyutu ele alındığında Susurluk ilçesi öne çıkmakta olup özellikle Reşadiye Mahallesi merkez olmak üzere Sultaniye, Eminpınarı ve Yaylabayır'ında, hem zirai hem de zanaat boyutu faal bir şekilde sürdürülmektedir. Süpürgecilik burada da ekseri Roman vatandaşlarca yapılmaktadır (Şahin, 2019: 2208). Süpürge imalatı yapılan çoğu yerde olduğu gibi Susurluk özelinde ve Balıkesir genelinde süpürgecilik ciddi ölçüde gerilemiş ve bazı mahallelerde birkaç haneyle sınırlı kalmıştır.

Resim 11. Hasat Edilmiş Süpürgeotlarından Kusurlu Olan Tellere Bir Örnek

Samsun: Süpürgeciliğin geçmişte zirai ve zanaat yönüyle geliştiği önemli merkezlerden birisi de Samsun'du. Süpürge konusunda özellikle Alibeyli Mahallesi dikkat çeken noktalardan biriydi. Alibeyli'ye bu zanaat, 1950'lerde Edirne'deki askerlik günlerinde öğrenen Rahim Öziç tarafından getirilmiştir. Esasında yörede geçmişte de süpürgeotu yetiştiriliyorsa da üretim zamanla azalmış ve de yüksek nem nedeniyle Çarşamba Ovası'nda yetişen bitkinin ağır olması dışarıdan hammadde ihtiyacını doğurmuştur (Yılmaz, 2000: 13). Günümüzde Samsun'da ticari manada süpürgeotu yetiştiriciliği çok ciddi ölçüde azalmış, zanaat faaliyeti de lokal ölçekte ve birkaç işletmeyle sınırlı kalmıştır.

Samsun'da süpürgecilik sektörünün güvence altına alınması ve üreticilerin refah seviyesinin iyileştirilmesi adına girişimlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda İncesu'da üreticilerin makineli üretim yapabilmeleri adına DOKAP önderliğinde "Vezirköprü Süpürge Evi Projesi" gündeme alınmıştır. Fakat söz konusu proje hayata geçirilememiştir. Bundan başka süpürgeciliğin "Somut Olmayan

Kültürel Miras” listesine alınması kapsamında 2019 – 2020 arasında yoğun girişimlerde bulunulmuştur.

Sonuç

Süpürgeciliğin Türkiye’de köklü bir mazisi bulunmakta, faaliyet sınırlı da olsa hem zirai hem de zanaat yönüyle devam etmektedir. Türkiye’de süpürgecilik denildiğinde Sakarya ve Edirne’nin öne çıkması faaliyetin burada sektörleşmiş olması ve bir borsasının bulunuyor olmasından ileri gelmektedir. Balıkesir, Samsun, İzmir ve Tokat’ta ise böyle bir oluşum olmadığından örgütlü bir yapılanmadan bahsetmek mümkün değildir. Öte yandan söz konusu diğer illerde de köklü bir süpürgecilik geçmişi olduğunun altını çizmek gerekir.

Konun zirai boyutuna baktığımızda Türkiye’de süpürgeotu / süpürge darısı yetiştiriciliği hususunda devlet teşvikinin olmaması en önemli sıkıntılardan birisidir. Süpürgeciliğin gerilemesi doğal olarak bir zirai faaliyetin de tamamiyle yitirilmesine sebep olmakta veya süpürgeotu yetiştiriciliğinin terkedilmesi, bir zanaat kolunun ya dışa bağımlı hale gelmesine ya da ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Nitekim süpürgecilik için diğer örücülük işlerinden farklı olarak daha sıkı bir ziraat – zanaat ilişkisinden bahsedilebilir. Süpürgeotunda desteklemenin olmaması süpürgecinin ziraat – zanaat dengesini bozan bir husustur. Zanaatın devamı için süpürgeotunun Edirne, Sakarya, Balıkesir ve Tokat (Niksar)’ta mutlaka desteklenmesi gerekiyor. Samsun’da ise desteklemenin coğrafi açıdan nitelikli süpürgeotu yetiştirilebilecek yerlerde yapılması gerekir. Günümüzde süpürgecilerin ihtiyacı olan süpürgeotlarının büyük bir kısmı hala ithalatla karşılanmaktadır. Bu da süpürge fiyatlarına yansımakta, zaten talebin oldukça azaldığı süpürgecinin fiyatının artması da bu üründen uzaklaşmayı hızlandırmaktadır. Öte yandan ithal süpürgeotlarının daha ekonomik olması bu alandaki dışa bağımlılığı artırdığı gibi yerli üretimi de olumsuz yönde etkilemektedir. Son yıllarda süpürgeotu yetiştiriciliğine yönelik tohum ıslah çalışmalarında olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. Zira Türkiye süpürgeotu yanı sıra kayda değer miktarda süpürgeotu tohumunu da ithal etmektedir.

Sektörün yaşadığı bir diğer yokluk ise çırak noktasındadır. Çırak bulunmaması yeni ustaların yetişmemesi ile aynı anlama gelmektedir. Bu da sektörün geleceği için en vahim noktadır. Konuyla ilgili olarak Endüstri – Meslek Liseleri ile yoğun işbirliği yapılması gerekmektedir. Aynı şekilde yarı açık cezaevleri de bu anlamda insan kaynağı noktasında önemli bir diğer merkez olarak karşımıza çıkmaktadır.

Süpürgeciliği desteklemek adına kamu kurumlarının da girişimlerde bulunması beklenmektedir. Yassı süpürgeler her ne kadar cadde ve sokak gibi kamusal alanlarda çok uzun ömürlü ve kullanışlı bir ürün değilse de camiler, okullar, hastanalar ve diğer kamusal yapılar için oldukça uygundur. Bu noktada yerel yönetimlerin yıllık belli bir süpürgeotundan mamul yassı süpürge alımı yapması sektöre büyük bir dinamizm kazandıracaktır.

Süpürgeotundan imal edilen süpürgelerin en önemli özelliği çevreci ve de sürdürülebilirliği olan bir ürün olmasıdır. Ekonomik kullanım ömrünü doldurmuş olan süpürgeler, plastik / sentetik malzemelerle yapılmış süpürgelerin aksine kısa sürede doğada yok olması süpürgeotundan mamul süpürgelerin desteklenmesi açısından en önemli noktadır.

Süpürgenin sembolik olarak da olsa folklorumuzun bir parçası olarak varlığını korumasında tanıtım ve ürüne anlamlılık katmak çok önemlidir. Örneğin; *Edirne Aynalı Süpürgesi* için tamamen yöre kültüründen beslenerek yapılan efsaneleştirme ve ürüne bir hikaye katma bu anlamda oldukça yerinde bir girişim olmuştur. Son yıllarda coğrafi işaret uygulaması ile birlikte kamuoyu dikkatinin yoğunlaştığı yöresel ürünlere daha da ivme kazandırılarak bir nevi “Yöresel Ürün Paketi” olarak tanımlayabileceğimiz “Çeyiz Sandığı” geleneği ile süpürgenin de bu olgunun bir parçası haline getirilmesi ürün değerini daha da artıracaktır.

Kaynaklar

- Arlı, Mustafa, Filiz Nurhan Ölmez, (1997). “Bitkisel Örucülük Ürünleriyle Çağdaş Aplikasyon Örnekleri”, *Türkiye’de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1861, s. 90 – 96, Ankara.
- Balkan, Alpay, Temel Gençtan, (2008). “Trakya Bölgesi’nde Yetiştirilen Süpürge Darısı (*Sorghum bicolor* (L.) Moench var. *technicum* (Körn.)) Genotiplerinin Bazı Agronomik Özellikler Yönünden Değerlendirilmesi”, *Tarım Bilimleri Dergisi*, 14(02), 163-168.
- Berenji, J., Dahlberg, J., Sikora, V., Latković, D., (2011). “Origin, History, Morphology, Production, Improvement, and Utilization of Broomcorn [*Sorghum bicolor* (L.) Moench] in Serbia”, *Economic Botany*, 65(2), 190–208.
- Brücher, Heinz (1977). *Tropische Nutzpflanzen – Ursprung, Evolution und Domestikation*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- Cajas, Antonieta, Mirtha Cano, (2009). “Basketry and Matting in Mesoamerica”, *Asociacion Flaar Mesoamerica*, (Ed. Cristina Guirola), pp. 15.
- Carter, P.R., Hicks, D.R., Kaminski, A.R., Doll, J.D., Kelling, K.A., Worf, G.L. (1990). “Broomcorn, Alternative Field Crops Manual”, University of Wisconsin Cooperative Extension, University of Minnesota Extension Service & Center for Alternative Plant & Animal Products.
- Çelik, Esra (2015). “Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler”, *Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, 3 – 5 Nisan 2015, s. 1739 – 1752, Kocaeli.
- Dogan, Yunus, Anely M. Nedelcheva, Celal Yarci (2008). “Plant Taxa Used As Brooms in Several Southeast European and West Asian Countries”, *Natura Croatica*, 17(3), 193 – 206.
- Ekmekci, Ayşe İlay (2010). *Edirne Zanaatları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 94, Sakarya.
- Eroğlu, Erol, Yavuz Köktan (2013). “Geleneksel Türk El Sanatlarında Süpürgecilik (Sakarya Örneği)”, *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, s. 212 – 226.
- Gençtan, M. Sadık (1992). *Yem Bitkileri Tarımı*, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 467, 2. Baskı, İzmir.
- Ginzburg, Carlo (2022). *Gece Savaşları – 16. ve 17. Yüzyıllarda Cadılık ve Tarım Kültürleri*, Pinhan Yayıncılık, III. Basım, s. 262, İstanbul.

- Günalan, Behiç (2003), “Bir Zamanlar Çat Burada Çat Kapı Arkasındaydı Süpürge’nin Anayurdu Edirne”, *Edirne*, Edirne, Sayı: 11, s. 24 – 25.
- Gürtanın, Neriman (1977). *Süpürge Darısı (Sorghum technicus)’ndan Yararlanılma Olanakları, Edirne’de Süpürge Sanatı ve Bu Sanatın Ekonomik Önemi*, Türk Halk Bilim Araştırmaları Yıllığı, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 28, s. 103 – 117, Ankara.
- Hebbar, Surabhi (2015). *Exploring Basket Weaving Techniques for Space Making Elements Through Computation Tools*, Cept University International Master of Interior Architecture and Design, pp. 87, Ahmedabad.
- Jones, D.E. (2005). *Broom Corn and Brooms: The History of Broom Corn Cultivation and Broom Manufacturing in Iowa*, Iowa State University Graduate College Master of Arts Thesis, pp. 128, Iowa.
- Kalafat, Yaşar (2009). *Kodlar – Kültler – 1 / Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan Yayınları, Ankara.
- Martin, J.H., (1953). Broomcorn: The Frontiersman’s Cash Crop, *Economic Botany*, Vol. 7, No. 2, pp. 163 – 181.
- Sarıca, Aynur (2019). Edirne Süpürgeciliğinin Yapımı ve Günümüzdeki Durumu, *Route Educational and Social Science Journal*, Vol. 6(9), 81 – 92.
- Şahin, Güven (2019). “Türkiye’nin Coğrafi İşaretleri ve Bunların Türkiye Ekonomisinde Etkin Kullanımları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst., Basılmamış Doktora Tezi, s. 2621, İstanbul.
- Şengül, Enver, (2005), Geçmişten Günümüze Süpürge, *ETSO: Edirne Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi*, Edirne, Cilt: 7, sayı: 27, s. 55-58.
- TÜİK, (2023). “Bitkisel Üretim İstatistikleri”, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr> (Erişim: 12.01.2023).
- Umut, Arzu (2009). *Bir El Sanatı Olarak Süpürgeciliğinin Sosyolojik Açından İncelenmesi (Adapazarı Örneği)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Winchell, F., Stevens, C. J., Murphy, C., Champion, L., & Fuller, D. (2017). Evidence for Sorghum Domestication in Fourth Millennium BC Eastern Sudan: Spikelet Morphology from Ceramic Impressions of the Butana Group. *Current Anthropology*, 58(5), 673 – 683.
- Yenihan, Bora, Yakup Köseoğlu, Semih Kınalı, (2014). “Süpürge Otu Üreticilerinin Sorunları Durum Tespiti ve Çözüm Önerileri Raporu”, Sakarya Ticaret Borsası, Doküman No: FR-58, s. 31.
- Yılmaz, Cevdet (2000) “Türkiye’nin Kır Potansiyelinin Değerlendirilmesine Bir Örnek: Süpürge Otu Üretimi ve Süpürgecilik”, *OMÜ Fen-Ed. Fak. Dergisi, Coğrafya Serisi*, Cilt: 1, Sayı:1, Samsun, 131 – 154.
- Yılmaz, Cevdet (2014). “Çarşamba’da Süpürgecilik”, *Çarşamba Araştırmaları* (Ed. Prof. Dr. Cevdet Yılmaz), Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No: 2, s. 227 – 267, Samsun.

Yılmaz, Cevdet (2021). “Süpürgecilik”, *Geleneksel Meslekler Ansiklopedisi*, Cilt: 2, T.C. Ticaret Bakanlığı, Esnaf, Sanatkârlar ve Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, s. 439 – 449, Ankara.

Teşekkür ve Katkı Belirtme:

Türkiye’de her yönüyle ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışmada Edirne’deki süpürge ustalarımızdan Erdiñ Kavrama (51 Yıllık Usta), Hamdi Gaspar (50 Yıllık Usta), Vedat Düşüngen (42 Yıllık Usta) ve İhsan Öztürk (27 Yıllık Usta)’e; Edirne’deki mezat yetkilisi Sayın Selçuk Şanlar’a; Edirne Kültürünü ve El Sanatlarını Tanıtma Derneği’nden Fikriye Kipriye’ye, Edirne İl Tarım ve Orman Müdürlüğü’nden Kerim Kuru (Bitkisel Üretim ve Bitki Sağlığı Şube Müdür V.)’ya; Sakarya’daki ustalarımızdan Yunus Kopsalı (42 Yıllık Usta), Mehmet Çeçel (35 Yıllık Usta), İbrahim Süvari (33 Yıllık Usta)’ye; Sakarya Ticaret Borsası Genel Sekreteri Yasemin Arıkan’a teşekkürlerimizi sunarız.